

Pirjo Vatanen

Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi

Lectio praecursoria*

Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle / Pirjo Vatanen. Bibliotheca historica (n:o 74), Helsinki: SKS, 2002.

Väitöskirjani, Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle, alkuperäinen alanimeke: yleiset kirjastomme vanhojen kansankirjastojen ja amerikkalaisen kirjastoliikkeen perillisenä, murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle, kertoo tiivistetysti, mistä se kertoo. Se käsittelee Suomen kirjastoliikkeen syntyvaiheita, jolloin sääty-yhteiskunnan vanhoista kansankirjastoista amerikkalaisen Public Library Movementin vaikutuksesta alkoi kehittyä kansalaisyhteiskunnan kirjasto, nykyinen yleinen kirjastomme, ja miten tätä prosessia voidaan valaista käsittelemällä kirjastoate innovaatioksi, jonka manifestoituma yleinen kirjasto on. Sen punaiseksi langaksi pelkistyi suomalaisen kirjastoliikkeen itsenäistymisprosessi kansan opetuksesta ja kansan valistuksesta sekä kirjastoalan ammatillistumisen alku ja se, miten luotiin se arvopohja, jolle sitten vasta paljon myöhemmin taloudellisten ja poliittisten edellytysten salliessa suhteellisen nopeasti rakennettiin nykyisin tuntemamme korkeatasoinen kirjastolaitos.

Tutkimukseni on klassinen esimerkki ns. "elämäntyö-väitöskirjasta". Kiinnostuin sen aiheesta kirjastoalan koulutusta käsittelevien opinnäytteideni yhteydessä jo 1980-luvulla ja päätin palata siihen lisensiaatintutkimontani jälkeen 1989. Myös innovaatiotutkimuksellinen näkökulma tutkimukseni viitekehyksenä oli alkujaankin vahvasti mie-

lessäni, koska kirjasto oli suomalaisessa historiantutkimuksessa käsitelty innovaationa tavalla, joka näytti soveltamiskelpoiselta.

Aiheeseen perehtyminen ja aineiston kokoaminen kesti kuitenkin varsin kauan ja lopullinen tutkimusprosessi pääsi alkuun vasta 1990-luvun lopulla Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen laitoksella toimivan kirjastohistorian ryhmän antamista impulsseista ja tuesta. Erityisen hedelmälliseksi osoittautui artikkelin työstäminen 1999 ilmestyneeseen Kirjastojen vuosisata -teokseen sekä viitekehikseni perusteellinen pohtiminen informaatiotutkimuksen laitoksen jatkokoulutusseminaarissa: aineisto alkoi saada mieltä ja järjestystä. Mikä oikeastaan oli se innovaatio, jota aioin käsitellä, millainen se oli ja mikä oli sen selitysvoima? Kun päädyin tarkastelemaan innovaationa nimen omaan kirjastoatetta, aiheen rajaus alkoi selvetä ja tutkimukseni löytää paikansa kirjastohistorian tutkimuksen kentässä.

Tutkimuskaudellani amerikkalainen kirjastoate levisi vasta edelläkävijäjoukkoon. Sen vuoksi en juurikaan käsittele sitä, millaisia kirjastot tutkimuskaudellani olivat, vaan keskityn pääasiassa tutkimaan, millaisiksi ne kirjastoliikkeessä haluttiin ja esittelemään niitä esimerkkejä uudeltaisista kirjastoista, joita suomalainen kirjastoliikkeen vakiintuessa joissakin kaupungeissa jo voitiin nähdä. Yhteiskunnallista vaikutusvaltaakaan varhainen kirjastoliikkeemme ei vielä saavuttanut syistä, joiden eritteleminen on yksi tutkimukseni teemoista. Aineiston rajauksen kannalta tämä merkitsee keskittymistä kirjastojen kehityksen "valtavirtaan". Käsitelen mm. vähän monia aikanaan

*Pirjo Vatanen väitöskirja tarkastettiin Tampereen yliopistossa 9.3.2002.

merkittäviäkin kirjastomuotoja ja vaikuttajista keskityn eniten kirjastoliikkeen merkkihenkilöihin; muut ovat tavallaan vain vastapoolina ja taustana. Sen sijaan olen uhrannut suhteessa paljon tilaa kehittyvän yleisen kirjastolaitoksen ja kansakoulun suhteille, koska kansakoulu kirjastoon vertautuvana ja jo vakiintuneena laitoksena oli sekä tuki ja esikuva että uhka samaan asemaan pyrkivän kirjaston itsenäisyydelle. Näkökulman valinta on ohjannut myös lähteiden käyttöä. Olen esimerkiksi suomalaisen kirjastoliikkeen juurien selvittelyssä käyttänyt runsaasti sanomalehtiaineistoa. Massamedian on todettu olevan merkittävä tietolähde innovaation leviämisen alkuvaiheessa ja lehdistön kautta amerikkalainen kirjastoliikekin tuli meillä ensin tunnetuksi. Kun kirjastoliike vakiintui ja ryhdyttiin käytännön toimiin, henkilökohtaiset kontaktit tulivat tärkeämmiksi ja asioita puitiin paljolti alan omassa piirissä kokouksissa, kursseilla ja alan omassa lehdessä.

Public Library Movement levisi Suomeen 1800- ja 1900-luvun vaihteen molemmin puolin ja sen hyväksymisprosessilla oli johdanto, läpimurto sekä vakiintumisvaihe, niin kuin innovaatioilla yleensä. Tutkimus alkaa siitä, kun ensimmäiset tiedot amerikkalaisten uudenslaisista kirjastoista saatiin 1870-luvulla ja päättyy siihen, kun amerikkalaisvaikutteisesta kirjastoaatteesta 1920-luvulla tuli valtion kirjastotoimen ”virallinen” kirjastopolitiikka. Silloin amerikkalaistyypinen kirjasto oli kaupungeissa hyvää vauhtia toteutumassa käytännössä. Tutkimuksen varsinaisena ytimenä on kuitenkin kirjastoliikkeen suomalaisen version synty 1890-luvulta eteenpäin. Se jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäinen on esinäytöksen ja Kansanvalistusseuran kauden 1890-luvusta 1910-luvun taiteeseen käsittävä amatöörien kirjastoliikkeen aika, ja toinen ammatillistuvan kirjaston kausi, joka alkaa 1910-luvulla ja jonka jälkinäytös sijoittuu 1920-luvulle.

Johdannossa käsittelen tutkimukseni tavoitteiden ja lähtökohtien lisäksi laajemmin viitekehystäni sekä Public Library Movementia pohjaksi varsinaiselle aiheelleni. Tutkimuksen alkuosa kertoo Kansanvalistusseuran kirjastotoiminnan vaikutteista ja vaikuttajista ja miten siitä syntyi pohja kunnalliselle, valtion tukemalle kirjastotoimelle ja edellytykset kirjastoalan itsenäistymiselle. Toisessa osassa käsitellään kirjastoalan omia vaikuttajia ja selvitetään sen osin kivuliasta itsenäistymistä koululaitoksesta ja muusta vapaasta valistustyöstä sekä alan itsenäistymisen seurauksia ja

myös sen sisäistä kehitystä koulutuksen, opintomatkojen ja käytännön kirjastotyön kautta.

Nykyinen käsityksemme kirjastosta kaikkien kansalaisten vapaana tiedon, taidon ja virkistykseen jakajana alkoi levitä yleiseen tietoisuuteen 1890-luvulla. Muutokset suhtautumisessa kirjastoon olivat osa kansakunnan luomisprosessia ja yleistä suuntausta kohti liberaalimpia ja demokraattisempia näkemyksiä. Kirjastokin nähtiin välineenä kansan sivistystason nostamisessa ja kansalaisliikkeiden tavoitteiden edistämässä ja siihen esikuvan tarjosi amerikkalainen yleinen kirjasto, joka tunnettiin korkeatasoisena.

Useat Public Library Movementin periaatteet olivat meillä ennestään tuttuja eurooppalaisten kirjastomuotojen, kuten lukuseurojen kirjastojen, maksullisten lainakirjastojen ja kansankirjastojen käytänteistä, mutta uutta oli, että kaikilla säädyillä oli yhteinen kirjasto, jossa niitä kaikkia sovellettiin.

Public Library Movementin katsotaan alkaneen 1800-luvun puolivälissä Bostonissa, jossa toteutettiin ensimmäisenä yleisen kirjaston perusperiaatteet: julkinen omistus ja ilmainen käyttöoikeus kaikille. Sieltä se levisi ensin muualle Uuteen Englantiin, jonka osavaltioihin säädettiin nopeassa tahdissa kirjastolakeja, ja sitten myös laajemmalle Yhdysvaltoihin. Kirjastoliikkeen perustana oli kasvatusoptimismi ja usko ihmisen kykyyn ja halun kehittyä itseopiskelun avulla. Yleisen kirjaston tuli palvella kaikkia kansalaisia ikään, säätyyn, varallisuuteen tai mielipiteisiin katsomatta. Sen vuoksi kirjastojen käytön tuli olla ilmaista ja niiden ylläpito oli yhteiskunnan velvollisuus. Verovaroin ylläpidetyn kirjaston talous oli turvattu samalla, kun käyttäjät sitoutuivat siihen sen omistajina. Tästä seurasi, että vaikka kirjaston kasvatuksen välineenä oli huolehdittava tasostaan, myös käyttäjillä oli oikeus saada haluamaansa kirjallisuutta. Vain ala-arvoisiksi ja vahingollisiksi katsotut kirjat suljettiin kokonaan pois kokoelmista. Niissä ei itse asiassa saanut olla kirjoja, joita kukaan ei lukenut, olivatpa ne miten tasokkaita tahansa. Vaikeana pidettyä kirjallisuutta hankittiin, koska ihmisiä uskottiin voitavan kasvattaa sen lukijoiksi helpomman kirjallisuuden avulla ja toisaalta kevyttä kirjallisuutta suvaittiin tienä arvokkaampaan lukemiseen. Kirjastoliikkeen tavoitteiden edistämiseksi tarvittiin koulutettu kirjastonhoitajakunta ja kehittynyt kirjastotekniikka. Se vakiintuikin lopullisesti vasta, kun 1870-luvun puolivälissä ensin perustettiin American

Library Association, ALA, ja Library Journal sekä 1880-luvun lopussa ensimmäiset kirjasto-koulut. Samalla kehitettiin keskeinen kirjastotekniikka, mutta monet amerikkalaiselle kirjastoliikkeelle myöhemmin erityisen luonteenomaisiksi katsotut piirteet, kuten erilliset lastenosastot ja avohyllyjärjestelmä, alkoivat yleistyä vasta 1890-luvulla.

Suomi ei 1800-luvun loppupuolella ollut huono innovaatioalusta, vaan erityisesti kaupungeissa oltiin kehityksessä monella tavalla hyvinkin ajan tasalla. Ulkomaiset yhteydet olivat vilkkaita ja vaikutteita saatiin sekä Pohjoismaista että muualta Euroopasta. Urbaanit palvelut, kirjastot muiden joukossa, levisivät, joskaan kaupunkien kirjastot eivät aluksi vielä paljon muistuttaneet amerikkalaistyylistä yleistä kirjastoa. Saksalainen kirjastotoimen järjestelyn malli, jossa kaupungeissa oli erikseen kansankirjasto rahvaankirjaston merkityksessä sekä säätyläisten kirjallisuudentarvetta tyydyttävä ja usein yliopiston kirjastoa korvaava kaupunginkirjasto, oli tunnettu myös Suomessa.

Public Library Movement oli alun perin urbaani ilmiö ja kirjastojen käytännön kehitys sen suuntaan lähti meilläkin liikkeelle kaupunkien halusta kehittää kirjastojaan. Kirjastopalvelujen tarjoaminen asukkaille nähtiin sosiaalisista syistä tärkeäksi ja köyhemmän väestön tarpeisiin perustettuja kansankirjastoja alettiin tukea kaupungin varoin. Varsinaisen kirjastoliikkeen juuret eivät kuitenkaan ole kaupunkien paikallisten palvelujen kehittämistarpeessa, vaan se organisoitui fennomaanisen sivistyneistön 1874 perustamassa Kansanvalistusseurassa (ja ruotsinkielisten osalta 1882 perustetussa Svenska folkskolans vännen yhdistyksessä). Sen ponttimena olikin ennemmin fennomaanien kansallinen projekti suomen kielen aseman parantamiseksi ja suomenkielisen kansan sivistystason kohottamiseksi kuin Amerikassa jo suhteellisen varhain painotetut demokratia ja tasa-arvo ja niistä seuraava yksityisen kansalaisen tarpeiden korostaminen. Siksi myös kirjastoverkon ja maalaikirjastojen kehittäminen, joka Amerikassa oli kirjastoliikkeen kypsymisvaiheen asia, oli suomalaisessa kirjastoliikkeessä alusta alkaen tärkeää. Nykyisen kirjastoverkkomme alku onkin selvästi 1800-luvulla syntyneissä pitäjän- ja muissa kansankirjastoissa, vaikka yleiset kirjastomme sinänsä syystä hakevatkin aatteellisia juuriaan 1700-luvun lopulta vanhoista lukuseurojen kirjastoista. Kirjastojen ja demokratian kytkeyminen toisiinsa oli yksi Public Library Movementin keskei-

siä argumentteja, joka hyväksyttiin meilläkin. Se erosi perusteiltaan kansankirjastojen tavoitteista: kansa käsitettiin aktiiviseksi osapuoleksi, joka tarvitsi tietoja ja jolle oli tarjottava niiden saamiseen mahdollisuus. Myös käsitys kirjastosta ja sivistystason nostamisesta yhteiskuntarauhan taakeena tuli yleiseksi varsinkin sen jälkeen, kun sivistyneistö yleislakon ja eduskuntauudistuksen yhteydessä pettyi ihanteellisessa kansakuvassaan.

Suomen varhainen kirjastoliike ei juurikaan saanut Amerikasta suoria vaikutteita, vaikka yhteydet sinne vilkastuivat ja siirtolaisuus oli laajaa. Käytännön esimerkki amerikkalaismallisesta kirjastosta löytyi kuitenkin suhteellisen läheltä, Norjasta, johon suomalaisilla valistajilla oli muutenkin yhteyksiä. Sieltä lainattiin Kansanvalistusseuran tavoitteisiin sopiva kirjastolaitoksen malli ja Kristianian (Oslo) kaupunginkirjastossa nähtiin käytännössä, mitä tuloksia amerikkalaistyyppisen kirjaston avulla oli saavutettavissa ja voitiin tutustua kirjastotekniikkaan. Myöhemmin tärkeäksi välittäjäksi tulivat myös Tanska sekä Englanti omine kirjastoliikkeen painotuksineen. Varsinkin Norjaan, joka tutkimuskaudellani oli suomalaisten kirjastomiesten tärkein kohde, amerikkalainen kirjastoate levisi hyvin puhtaana.

Amerikkalaisten vaikutteiden leviämässä kirjastoalan harvalukuisilla ammattilaisilla ei alkuun juuri ollut osuutta, vaan kirjastoliikkeen ensimmäisen aallon vaikuttajat olivat valistajia: aatteen levittäjiä ja "agitaattoreita", jotka tosin eivät keskittyneet yksin kirjastoihin, mutta joiden suhtautuminen niihin oli amerikkalaisten vaikutteiden läpäisemää. Läpimurron alkuna voi pitää suomalaisen kirjastoliikkeen varhaisen merkkimiehen, kansakoulunopettaja Kaarle Werkon yritystä saada aikaan erillinen kirjastoseura 1892. Vaikka kirjastoasia silloin vielä jäikin KVS:n huomaan, yritys oli askel Public Library Movementin suuntaan kirjastoliikkeen identiteetin vahvistajana. Seuran kirjasto toiminta alkoi silloin yleisen tehostumisen lisäksi aidosti muuttua ja sen suojissa alkoi kehittyä ammattimainen ote kirjastoon ja kirjastonhoitoon. Avainhenkilöksi nousi ennen muita seuran sihteeri A.A. Granfelt: innovaatio alkoi levitä. Keskeistä oli, että tarpeeksi suuri vaikuttajajoukko omaksui amerikkalaisen kirjastoliikkeen aatteet. Kirjastojen kehittäminen oli vain yksi tapa edistää kansanvalistuksen päämääriä eikä niitä aina välttämättä nähty edes itsenäisenä valistusmuotona, mutta uuden vuosisadan alkuvuosina oltiin kuitenkin vaiheessa, jota kirjastoliikkeessä voi kutsua puoli-

ammattilaisten ajaksi. Kirjastotekniikka lainattiin Amerikasta ja kirjastoliikkeen retoriikka viittasi selvästi amerikkalaisiin esikuviin. Tavoitteeksi alkoi tulla tehokkuus. Jos haluttiin palvella kaikkia ja lisätä lainausta, oli otettava käyttöön teknisiä innovaatioita, kuten lainausjärjestelmiä, luokituksia, luetteloita, avohyllyjärjestelmä ja kirjastoverkko.

Koska KVS:n tarkoitus oli sivistää koko kansa, kirjastojen julkinen rahoitus ja vapaa käyttöoikeus kaikille olivat sille tärkeitä tavoitteita. Seura tuki siksi kirjastojen kunnallistumista ja koska se oli kirjastoasioissa lähes viranomaisen asemassa, sen näkemys tuli vallitsevaksi. Siksi meillä, toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa, yhdistyskirjastojen merkitys kirjastolaitokselle jäi marginaaliseksi, vaikka ne esiintyivät mahdollisina valtionavunsaajina vielä 1928 kansankirjastolaisissa.

Kunnallisen kirjastolaitoksen ajatus esiintyi jo Werkon teoksessa Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lastenkirjastoista vuoteen 1875, joka ilmestyi 1879, mutta KVS:n kirjastopolitiikaksi se vakiintui lopullisesti vasta seuran juhlapöytäkirjassa 1899. Haluttiin saada aikaan kunnallinen kirjastoverkko, johon kuului keskuksena toimiva kanta-kirjasto sekä piirikirjastot ja lastenkirjastot. Tämä malli ”virallistui” vuoden 1906 kansankirjastokomitean mietinnössä, josta myöhemmin tuli pohja yleisen kirjastotoimen kehittämiseksi 1920-luvun alussa.

Komitean asettaminen päätti Suomen varhaisen kirjastoliikkeen etabloitumisen ensimmäisen vaiheen. Sitä voidaan pitää virallisena tunnustuksena KVS:n tavoitteille, mutta komitean kokoonpanossa ja työskentelyssä tuli myös esille kansakoulun ja kirjaston välinen jännite kouluilla sijaitsevien kirjastojen luonteesta ja hallinnosta. Suomalaisen kirjallisuuden monipuolistuminen mahdollisti kirjastopalvelujen eriytymisen eikä kirjastoliikkeessä ulkomaisten esikuvien valossa enää pidetty itsestään selvänä, että ne hoituiivat organisatorisesti parhaiten koululaitoksen yhteydessä. Lasten kirjastopalvelut oltiin tosin valmiita jättämään pääosin koulun huomaan ja kouluu pidettiin luontevana paikkana aikuistenkin kirjastolle ja opettajista toivottiin kirjastonhoitajia.

Kansankirjastokomitea ja KVS:n vuoden 1905 kirjastokokous olivat alkusoittona uudelle vaiheelle, joka johti murrokseen 1910-luvun taitteen molemmin puolin. Silloin, edelleen KVS:n vaikutuksesta, alkoivat täytyä kirjastoalan itsenäistymisen ehdot: oma seura, lehti ja koulutus. Samalla kuitenkin kirjastolaitoksen organisoinnista alkoi

muodostua sitä ja uutta Suomen kirjastoseuraa erottava tekijä.

Vuonna 1908 alkoi ilmestyä Kirjastolehti ja perustettiin Suomen kirjastoseuran edeltäjä, Kirjastonhoitajien liitto. Koulutus käynnistyi samanaikaisesti kahdella tavalla, kun 1905 kirjastokokouksen esitys kirjastonhoidon opettamisesta kansakoulunopettajaseminaareissa toteutui 1911 ja seurat, KVS etunenässä, alkoivat järjestää kirjastokursseja. Merkittävimmät näistä olivat Tuusulan kurssit 1912 sekä 1920 Kordelinin säätiön tuella järjestetyt ns. Kordelinin kurssit, jotka olivat ensimmäiset päätoimisille kirjastonhoitajille tarkoitettut.

Kirjastoalan ammatillistuessa sen omat edustajat alkoivat pyrkiä kirjastoliikkeen johtoon. Oppia haettiin myös suoraan Amerikasta ja Kirjastolehden palstoilla esiteltiin kirjastotekniikkaa ja käytiin keskustelua. Kirjastoliikkeen merkkimiehiksi nousivat ”Amerikan-kävijät” KVS:n ja sittemmin kirjastoseuran J.A. Kemiläinen ja SFV:n Einar Holmberg, jonka merkittävä uudistustyö Turussa on tutkimuksessani pääesimerkinä amerikkalaisten periaatteiden ensimmäisistä sovelluksista suomalaisen käytäntöön. Myöhemmin keskeiseksi hahmoksi nousee myös Helle Cannelin (Kannila), jonka ura valtion kirjastotoimiston ensimmäisenä johtajana ja kirjastonhoitajien kouluttajana alkuvaiheissaan vielä kuuluu kirjastoliikkeen läpimurtoauteen.

Suomalaisen kirjastoliikkeen yhteiskunnallisen vaikutusvallan vaiheet liittyvät kirjastolan ammatillistumiseen. Yhteys näyttää hyvin selvältä, sillä 1920-luvun taitteessa, kun valtion kirjastotoimesta päätettiin, amerikkalaiset periaatteet omaksunut itsenäistynyt kirjastoliike ei pystynyt amerikkalaistamaan yhteiskunnan päättäjien käsityksiä kirjastoista. Se ei saanut toivomaansa asemaa kirjastotoiminta ohjaavassa valtion kirjastotoimikunnassa, vaan vaikutusvaltaisempi valistusväki sai näkemysensä läpi. Kirjastoja ei nähty elintärkeinä eikä niihin haluttu panostaa ja kansalais sodan jäljiltä niiden vasemmistolta saama kannatus oli myös rasite. Kokemukset eivät vielä riittävästi tukeneet innovaation vastaanottoa. Käytännön kirjastotyössä kirjastoliikkeen edustama amerikkalainen kirjastoate ja -tekniikka alkoivat silti toimikunnan alaisen valtion kirjastotoimiston kautta levitä myös maalaiskirjastoihin.

Viitekehystenäni toiminut innovaationäkökulma osoittautui toimivaksi. Varsinkin innovaation leviittämisessä ja käyttöön hyväksymisessä tärkeät

innovaattorin, muutosagentin ja mielipidejohtajan konseptiot olivat hedelmällisiä kirjastoliikkeen ja kirjastoalan ammattilaisten edustajien kuvaajina ja re-inventio, innovaation soveltaminen erilaisiin kehyksiin, soveltui valaisemaan kirjastoalan kehitymisprosessia ja sen itsenäistymistä koululaitoksesta ja muusta vapaasta valistustyöstä.

Erityisen merkittävänä pidän sitä, että re-invention käsitteen avulla Kirjastoseuran ja Kansanvalistusseuran muuten vaikeasti hahmottava suhde tulee ymmärrettäväksi ja kompromissien tekemisen vaikeus näyttää kummankin osapuolen omista lähtökohdista luonnolliselta. Valistajien näkemykset henkilöityivät KVS:n Niilo Liakkaan, jonka kirjastoväki näki hyvänä esimerkkinä sellaisesta ulkopuolisesta vaikuttajasta, jota ei haluttu päästää päättämään alan ammattiasioista. Niitä ei yleensä ollenkaan pidetty demokraattisen päätöksenteon asioina, vaan faktoina, jotka oli hyväksyttävä sellaisenaan.

1920-luvun alun järjestely antoi kirjastoille niin heikon pohjan, että kirjastoinnovaation leviäminen ei saavuttanut kriittistä pistettä. Kansankirjastolain valmistelussa päättäjien omat näkemykset ja asiantuntijoiden lobbaus olivatkin siksi keskeisiä ja jälkimmäisten välisistä ristiriidoista tuli merkittäviä. Asian ytimen voi muotoilla siten, että kaksi yhteisöä (sosiaalista järjestelmää), Kansanvalistusseura ja Kirjastoseura, sovelsivat samaa aatteellista innovaatiota eri tasoisesti, eri tavoin ja jossakin määrin eri tarkoituksiinkin.

Leviävästä kirjastoinnovaatiosta, joka oli ensin ollut yhtenäinen, tuli sovellettu sen vuoksi, että alkuperäinen innovaatio jäi Kirjastoseuraan, kun taas sen vaikutusvaltaisimmat levittäjät olivat saaneet vaikutteita muualtakin. Innovaatio vesittyi levitessään, koska siihen vaikuttivat yhä enemmän kirjastoliikkeen ulkopuoliset seikat. Voikin sanoa, että liikkeen puhtauden, eli eriytymisen koulusta ja muusta valistustyöstä, hintana oli sen yleisen painoarvon väheneminen ja pienemmät mahdollisuudet saada läpi omia linjauksia. Professionalisteiksi tai professionalismin puolustajiksi luonnehdittavat, ammattitaitoa ja kirjastonhoitajuutta korostavat innovaattorit ja muutosagentit, kirjastoseuralaiset, olivat eri linjalla kuin vaikuttajajaksilöt, joita löytyi Kansanvalistus-

seurasta ja on ymmärrettävää, että ratkaisu noudatteli enemmän jälkimmäisten näkemyksiä.

Sama ongelma oli myös paikallisesti uuden, ylhäältä tuodun, innovaation diffuusiossa: kirjasto-toimisto ja uudet kirjastonneuvojat olivat eräänlaisia virallisia muutosagentteja. Heidän työtään vaikeutti kuntien rahapulpan, jota lama ja sodat myöhemmin pahensivat, lisäksi se, että kunnista varsinkin syrjäseuduilla saattoi puuttua innovaatioita suosiva väestöryhmä. Innovaatioiden käyttöönoton kasautuminen samoille yksilöille tai epätasainen leviäminen voi myös syventää sosiaalista eriarvoisuutta, vaikka tarkoitus, kuten kirjastoilla, olisi päinvastainen. Siinä mielessä kirjastoväen tavoite saattaa kunnollinen kirjasto kaikkien ulottuville ainakin jollakin tavalla keskuskirjaston avulla, oli tärkeä.

Ajattelutapojen erot, jotka lakikeskustelussa jäivät paljolti pelkäksi inttämiseksi, jonka perusteita on vaikea nähdä, saavat valaistusta 1920-luvun puolivälissä käydyistä keskustelusta "amerikkalaisesta ja saksalaisesta kirjastohengestä". Sen pontimena oli muutama saksalainen kirjastoalan teos, joiden edustamat ajatukset kirjastoliikkeessä pääosin torjuttiin, mutta joihin valistajien puolella tunnettiin vahvaakin viehtymystä. Lakikeskustelukin kuitenkin terävöitti ajattelua ja rajanvetoa ammattilaisten ja amatöörien välillä. 1920-luku oli kaikkineen kirjastonhoitajien ammattikunnan synnylle tärkeä vuosikymmen ja vaikka kirjastoväen toiveet eivät toteutuneet, sen esitykset ja kommentit kertovat siitä, millaisena erityisesti kirjastolaitoksen organisointia koskevat amerikkalaiset kirjasto-vaikutteet olivat sen keskuuteen juurtuneet. Kompromissinakin kansankirjastolaki oli mahdollisuuksia antava ja esimerkiksi koulutuksessa oltiin suorastaan edistyksellisiä, joskin säädöksiä sen osalta jouduttiinkin käytännön pakosta pian lieventämään. Kehitys oli kuitenkin varsin hidasta. Tämä ei johtunut yksin siitä, että yleinen käsitys kirjastoista olisi ollut niin vaikea muuttaa, vaan kansankirjastolain potentiaali jäi laman ja sota-voisien vuoksi pitkään vaillinaisesti hyödynnettyksi. Vasta 1950-luvulla kirjastot olivat levinneet kaikkiin kuntiin ja amerikkalaismallinen kirjasto todellistui koko maassa 1970-luvulla, kun sille vuoden 1962 kirjastolaissa oli luotu puitteet.